

Ivo Možný: Proč tak snadno...

Praha, Sociologické nakladatelství 1991, 82 s.

Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem. Ano i ne. Souhlas i nesouhlas. Nadšení i zklamání. Recenze v superlativech i zatracení do posledního písmene. Provokace a bláznovství i seriózní pokus o uvedení Bourdieuvy koncepce do české sociologie. To vše se vybavuje čtenáři, pokud se odhodlá k "prokousání se" na první pohled útlou publikací brněnského sociologa Iva Možného s vyzývacím titulem: Proč tak snadno..., za kterým se ještě objevuje: Některé rodinné důvody sametové revoluce.

První pohled na Možného knihu klame. Dílo svým rozsahem sice skutečně patří mezi trpaslíky sociologické literatury, avšak již při letmém kontaktu s ním čtenář poznává, že dostal do rukou tvrdý oříšek, který pomůckami, jimiž disponuje, může být nerozlousknutelný. Je možné, že právě tento základní rys knihy budou mnozí sociologové považovat za nejvyšší dosažitelnou míru kvality. Neporozumí-li někdo jejímu obsahu, pak je to chyba a nedostatek jen a jen jeho. (Zcela záměrně zde z označení čtenář přecházím na označení sociolog, protože si nedovedu představit, jak by se s Možného knihou vypořádal člověk nevybavený alespoň základními znalostmi o směru úvah sociologů.)

O co vlastně jde? Každou práci, která se představuje jako sociologický esej, je nutno v současné době empirizace sociologie jen vítat. Stejně tak je nutno rozšiřovat počet publikací, jež si kladou za cíl přiblížit české sociologii alespoň základní sociologické orientace, které se rozvinuly v západní Evropě a USA v posledních několika desetiletích. V těchto směrech je Možného snaha záslužná a každý, komu leží na srdci rozvoj sociologie jako komplexní vědy, tedy spojení teorie s empirií, ji musí chtít nechtě ocenit. Ivo Možný zde předvedl mistrný kousek. Ukázal, že možnosti sociologie nalézt své místo v měnících se podmínkách ve společnosti jsou široké, a pokud se naleznou vhodné cesty, bude možné převádět prakticky využitelné poznatky ze sociologických výzkumů mezi široké společenské vrstvy.

Jako na jeden z prvních kroků "polistopadové" sociologie v jejím sbližování se "svě-

tem" a zároveň se společnostmi, ve které působí a ze které vzešla, se lze na Možného esej podívat "růžovými brýlemi". V takovém případě by nezbývalo, než na tomto místě ukončit recenzi a rozloučit se závěrem: "Přečtěte si se shovívavostí a zkuste napsat něco dalšího. Sociologie to potřebuje." Tak jednoduché to však není. I přesto, že Ivo Možný na mnoha místech zdůrazňuje, že jde o esej, která nemůže snést všechna měřítká sociologické práce, je u tohoto textu nutné zastavit se u některých jeho pasáží.

Jak již bylo řečeno, přes všechna pozitiva si esej nese s sebou typické známky všech prototypů, u kterých ještě nebylo možné "vychytat všechny mouchy" v praxi. Základním kamenem úrazu je a nepochybně pro většinu čtenářů bude sdělitelnost nejen jednotlivých částí, ale v mnoha případech i vět. Často se nabízí nádherná "zjednodušení", která by na obsahu nic neubrala, na sdělitelnosti a srozumitelnosti by však mnohokrát přidala. Uvádět příklady není zapotřebí, protože co věta, odstavec, kapitola, to možný příklad. Pokud to nebyl záměr autora, který tím snad chtěl uchránit svoji práci před "nepovoláními", pak by esej mohl posloužit jako východisko pro diskusi na téma, kam až sociolog může ve složitosti konstrukce svých sdělení zajít. Kde leží práh překombinovanosti a zamlženosti? Tam, kde ještě porozumí většina sociologů, určité, dejme tomu vzdělanější, vrstvy obyvatel anebo většina čtenářů, kterým se publikace, třeba i náhodně, dostane do zorného úhlu? Ivo Možný si položil tři otázky, které dal do názvu jednotlivých kapitol:

- proč tak pozdě;
- jak to, že tak hladce;
- a co dál?

Pokusil se na ně odpovědět. Odpověděl i neodpověděl. Dále viz první odstavec tohoto textu. A co vlastně zajímalo Iva Možného? To, co většinu z nás:

- jak se mohlo stát, že komunistická vláda se v Československu udržela přes čtyři desetiletí a že tak dlouho odolávala i reformním tlakům z Východu po nástupu M. Gorbačova;
- jak se mohlo stát, že tato vláda se vzdala tak neočekávaně, snadno a téměř bez odporu;

- a co dělat dnes, s nově nabytou svobodou, bez ideologických dogmat a ústředního výboru všemocné strany?

Všechny tři kapitoly knihy mají své zápory i klady. Často, zvláště ve druhé části, čtenář zůstává v nevěře stát a přemýšlí, zda si z něj autor netropí žerty. A aby ještě více byl udiven, autor mu to pod čarou vysvětlí. Lidovost hospody čtvrté cenové skupiny se zde střídá s těžkopádnými pojmy Bourdieuovy koncepce obsaženými v dlouhých citacích z Bourdieuovy práce z roku 1977. Záměr přenést základní Bourdieuovy myšlenky do české sociologické veřejnosti, je sám o sobě, jak jsem již zdůraznil, oceněníhodný. Stejně tak cenná je snaha aplikovat poznatky ze sledování života primitivních pospolitostí na vývoj společenského života v moderních společnostech a v komunistické zvlášť. Toto novum, alespoň já osobně jsem neměl dosud možnost setkat se u jiných autorů s tímto postupem, však autora svádí k tomu, že na mnoha místech ani neskrývá své přesvědčení, že si doslova může "dovolit vše". Bez ohledu na realitu posledních dvou desetiletí, ve kterých také on sám velice intenzívně žil. Natolik intenzívně, aby nemohl nyní tvrdit, že předkládaný text "... nosil v hlavě několik let, ale protože nebyl prostor, kde bych ho mohl publikovat, nenašel jsem ani čas ho sepsat." (s. 9)

Některá tvrzení v první kapitole udivují svojí zdánlivou přímočarostí a zjednodušováním problémů. Dovolím si například pochybovat o tom, že by "všichni viděli, že ve velkém to vede k bankrotu, z něhož se nakonec nikdo nezachrání" (s. 22). Na druhé straně je zde podána výborná analýza skutečnosti, že lidé si uvědomovali, že disidenti mají svou pravdu, nebyli si však jisti, jestli to je i jejich pravda. To se ostatně v posledních dvou letech plně potvrdilo. Základní otázka, kterou se lidé zabývali zvláště po vzniku Charty 77, a kterou také Možný zdůrazňuje, je i dnes základní: Jak to bude s majetkem? Bohužel, autor ji jen zdůrazňuje, ale již na ni neodpovídá. V dalším textu sice kolem ní neustále krouží, ale ani jednou se nepokusí vymanit se ze začarovaného kruhu tabuizovaných otázek. Zde se ukázalo, že ani Bourdieuova koncepce analýzy života saharských Kabylů není schopná pomoci ve všem,

do čeho se dostaly komunistické a postkomunistické společnosti.

Na druhou část, která má vlastně tvořit jádro publikace, plně platí výše uvedená kritická i pochvalná slova: od lidovosti k předsobornosti, od naprostého zjednodušení až banalit po nejvyšší míru komplikovanosti a nejasnosti. Je nepochybné, že Možného kniha se bude za pět, deset a spíše ještě za více let číst bez jakéhokoli projevu souhlasu nebo nesouhlasu. Stane se jedním z důkazů pokusů o pohled na příčiny pádu komunismu v Československu i ve světě. Dnes je tomu však jinak. Proto, přečte-li si člověk, který si alespoň něco pamatuje, že nespokojenost vyvolávalo to, že se šířil sortiment zboží, k jehož získání nestačily peníze (s. 34), nemůže nic jiného než se pousmát, ne-li zasmát. Jak je tomu potom dnes? Anebo skutečně "... vládnoucí třída byla stále paranoičtěji nedůtklivá na svůj symbolický kapitál a na rituálech tupě trvala?" (s. 40). Podle mého názoru, právě v oblasti rituálů byl "ústup komunismu" patrný. Vždyť, kdo vlastně ve druhé polovině 80. let vyvěšoval ještě vlajky na 1. máje, 9. května a na další svátky? Koho se podařilo přinutit k VUMLu? Málokoho, lidé již mohli nalézt únik, aniž byli postihováni. Možný má pravdu, ale zároveň ji nemá. V tom spočívá podstata tragikomčnosti s převahou tragiky, do které se naše společnost dostala.

Skřípění zubů, projevy nadšeného souhlasu i nesouhlasu jakoby zázrakem mizí na stranách 44 a 45. Zde se Možný pouští do úvahy nad tím, proč vlastně neexistuje sociologická teorie de-modernizace. Ve světle předcházejících řádků se zdá, že se zde autor skutečně "trefil do černého". Jenže, jak jen může, toto pole vyklízí a vstupuje opět na tenký led spekulací. O to větší ranou je hned následující strana. Proč ta absolutizace a zjednodušování? Pro toho, kdo dobu, o které Možný píše, zažil, je to málo, pro mladé zmatečné a zavádějící. A dále opět jeden z efektních výkřiků do tmy, se kterým člověk může i nemusí souhlasit: V roce 1968 "... nešlo o účast pracujících na řízení, jak to nazýval Šik, ale o paralyzaci účasti aparátníků na ekonomické moci." Sociologu, máš, cos chtěl, poper se s tím.

Třetí kapitola, spolu s první, jsou těmi částmi knihy, které si přečte většina, kteří po ní sáhnou. Je zvláštní, jak mnoho se obě kapitoly, v rozsahu několika málo stran, liší od prostřední. Zvláště třetí kapitola je srozumitelná a čtivá, avšak deprimující. Možný je názoru, že bývalé heslo "Žij v pravdě" nahradilo dnes heslo "Důvěřuj ostatním". Pokud se jeho názor potvrdí, pak naši společnost čeká dlouhé období hledání a nejistoty. Jestliže se nebylo možné držet prvního, jak nyní lze naplnit to nové? Možný to sám ostatně v poslední větě říká: "Nebude to o nic lehčí." (s. 77).

Obrátíme-li ještě list, vysměje se nám z ilustrace Mikuláš, děda Mráz nebo děd

Vševěd. Proč a kdo se nám to směje? Na to si odpoví každý sám, podle toho, jak se s kulometnou a dělostřeleckou palbou myšlenek Možného ze všech stran vypořádá.

A na závěr malou poznámku. Možného kniha, i když je vydána jako "paperback", nebude patřit mezi ty, které jsou určeny k rychlému přečtení ve vlaku z Prahy do Brna. Teprve další vývoj dá za pravdu jejím kritikům i zastáncům i samotnému I. Možnému. Jenže žádný z nich, pokud si knihu alespoň jednou prolístuje, ji už nedá dohromady. Rozpadne se mu před očima. A to je škoda. Vždyť jde jen o trochu lepidla.

Jiří Světek

Jan Keller: Úvod do sociologie

Praha, Sociologické nakladatelství 1991, 192 s.

Jakkoli se to na první pohled nemusí zdát, napsat dobrý úvod do sociologie je neméně náročné než napsat originální sociologickou monografii. Je k tomu zapotřebí mít solidní přehled o dosavadním vývoji sociologie i o jejím současném stavu, disponovat určitými pedagogickými zkušenostmi, mít alespoň v základních rysech vytvořenu svou vlastní koncepci pěstování sociologie a v neposlední řadě psát takovým způsobem, který je čtivý a přístupný i vzdělaným laikům.

Autor recenzované práce Jan Keller, čerstvý docent sociologie na Masarykově univerzitě v Brně, příslušník nadějně mladší střední generace našich sociologů, který má za sebou již řadu pozoruhodných sociologických studií i skript a v poslední době patří u nás mezi nejpilnější publikující sociology, všechny zmíněné předpoklady splňuje. Ještě dříve než jsem věděl, že mě redakce Sociologického časopisu požádá o recenzi na jeho knihu, jsem si ji proto s chutí a se zájmem přečetl.

Struktura Kellerovy příručky je promyšlená, přehledná a logická. Práce kromě úvodu obsahuje sedm částí, z nichž první se zamýšlí nad podmínkami vzniku sociologie a vidí v této vědě produkt společenské krize, k níž došlo při přechodu od společností tradičních ke společnostem moderním.

V této souvislosti odpovídá autor na otázku, co to je společnost, jakým způsobem reprezentativní sociologické koncepce reflektují problematiku uvedených dvou jejích typů, přičemž se ztotožňuje s těmi názory, které za zdroj zmíněné radikální přeměny společnosti, jež se nejprve realizovala v nejvyspělejších evropských zemích v 19. století, považují generalizaci trhu. Druhá část se zabývá problematikou životního prostředí, sociálních nerovností, orientace ve světě, socializace a sociální kontroly.

Třetí část je nejrozsáhlejší a J. Keller v ní rozebírá tři základní kulturní způsoby řešení společenských problémů. Jako první z nich uvádí symbolickou komunikaci, o níž se domnívá, že je základem lidské kultury. V této souvislosti poměrně podrobně analyzuje masovou komunikaci, publikum, účinky komunikace, její sociální podmíněnost a ritualizaci, přičemž upozorňuje rovněž na hlavní příčiny kritiky masové komunikace. Druhým způsobem řešení společenských problémů je podle autora institucionalizace jednání. Tato podkapitola obsahuje vymezení instituce a její odlišení od organizace. Dále jsou zde rozebírány pojmy kulturní instituce a sociální role, je podána i kritika teorie rolí a vysvětlen pojem ritualismu institucí. Jako příklad instituce je uvedena klientela, jejíž pojem a fungování autor podrobně objasňuje. V podkapitole zabývající se organizovaným jednáním jako třetím způsobem kulturního řešení problémů autor nejprve